

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ (КОНЦЕПЦІЇ) ВИНИ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК: 343

Р. В. ВЕРЕША

*кандидат юридичних наук, доцент,
Академія адвокатури України*

Вина являє собою складне і багатоаспектне соціально-правове явище з різнобічними зв'язками і опосередкованостями. В юридичній літературі сутність, зміст і форми вини протягом багатьох років є предметом дискусій. Проблему вини в загальному вигляді можна визначити як проблему філософську, психологічну та етико-правову. Тому її дійсні сторони, зв'язки і опосередкування можуть більш-менш повно і точно відобразитись в різних визначеннях вини. Всебічність вивчення предмета дослідження передбачає разом з тим вміння не відсувати на другий план головне, те, що є визначальним в цьому предметі, – його сутність.

Проблема вини – це проблема не лише кримінально-правова, але і загальна для всіх галузей права, що пов'язані з відповідальністю за вчинені правопорушення.

Питання про вину було і залишається одним з найбільш складних у кримінально-правовій науці в XVIII–XXI століттях. Немає однозначності в підходах до визначення вини і сьогодні.

В світовій кримінально-правовій літературі існує велика кількість концепцій (теорій) вини. Ми приєднуємось до позиції тих авторів, які зазначають, що основними з них були і залишаються: нормативна, оціночна концепції (теорії) та психологічна

У статті розглядаються питання, пов'язані з визначенням змісту вини в нормативній, оціночній, фінальній, об'єктивній кримінально-правових концепціях (теоріях) та психологічній теорії вини. Дається оцінка їх філософської основи, а також показано співвідношення ознак різних концепцій (теорій) між собою.

Ключові слова: *вина, умисел, необережність, свідомість, воля, дія, особа, психічне ставлення, протиправність, склад злочину.*

THE MODERN THEORY (CONCEPT) FAULT
IN THE SCIENCE OF CRIMINAL LAW

Veresha R. V.

Received: 22 Dec 2014.

теорія вини. Водночас виділення теорії небезпечного стану, як однієї з основних концепцій (теорій) вини, на наш погляд, є не зовсім коректним, оскільки в межах цієї концепції (теорії) вина особи за вчинене діяння підміняється небезпечністю особистості, а саме діяння сприймається як симптом небезпечного стану.

Доцільно також виділити і розглянути основні положення щодо визначення поняття вини в фінальній та об'єктивній концепціях (теоріях), оскільки їх положення знайшли своє відображення в кримінальному законодавстві країн Західної Європи.

Проблеми вини під впливом часу і розвитку науки видозмінюються і набувають якісно нових форм. Водночас основні підходи щодо розуміння вини в межах відповідних концепцій (теорій) залишаються незмінними.

Нормативна кримінально-правова концепція (теорія)

Виникнення нормативної теорії в кримінальному праві, як правило, пов'язується з просвітницько-гуманістичним напрямом, який формувався при феодализмі напередодні буржуазних революцій. Зародки нових кримінально-правових ідей з'являються в роботах англійських просвітителів, глибокого розвитку набувають у працях французьких просвітителів, зокрема в «Перських листах» (1721 р.) і «Про дух законів» (1748 р.) Ш.-Л. Монтеск'є.

Просвітителі-гуманісти висунули важливу вимогу: рівність представників усіх станів перед законом, сформулювали положення про те, що ніхто не може бути покараний за діяння, не передбачені законом, і що мають застосовуватися лише

покарання, передбачені в законі. Вони обстоювали принцип відповідності покарання – вині, тяжкості вчиненого.

Спадкоємницею просвітницько-гуманістичного напрямку є класична школа кримінального права, що характеризується нормативізмом, прагненням до логічного конструювання юридичних понять поза зв'язком із соціальною дійсністю.

Саме у детальній розробці інститутів кримінального права представники класичної школи вбачали засіб зміцнення законності. Перш за все, треба назвати ім'я німецького вченого-правознавця Ансельма Фейербаха, який одним із перших розробив вчення про кримінальний закон, об'єктивні та суб'єктивні підстави відповідальності, склад злочину. В цілому він створив струнку систему класичного напрямку в науці кримінального права, виклавши її у своїх роботах «Перегляд основних положень і понять чинного кримінального права» (1799–1800 рр.) і «Підручник чинного в Німеччині кримінального права» (1801 р.).

Аналіз основних положень нормативної теорії кримінального права дається також на підставі вивчення праць інших видатних представників цього напрямку в Німеччині, а саме: Е. Белінга, К. Біндінга, А. цу Дона. При цьому найбільш глибоко розглядаються положення, які сформулював Е. Белінг, оскільки в його працях ґрунтовно викладаються питання про злочин і, крім того, його концепція характерна насамперед для нормативної теорії, особливо більш пізнього періоду.

Нормативна теорія розглядає вину як суб'єктивну сторону діяння, а не складу злочину. При цьому різкій критиці піддаються теорії, прибічники яких відносять

вину до елементів складу злочину. Критика мотивується тим, що склад – це лише зовнішня, об'єктивна характеристика діяння, яка відображена в законі, і тому не може охоплювати суб'єктивні моменти. Те, що вина – це ознака діяння, а не складу впливає, на думку представників даної теорії, із закону. На підставі цього робиться висновок, що вина – це психічне, суб'єктивне відображення складу у свідомості злочинця. А із цього випливає, що вина не є ознакою складу, а являє собою самостійну ознаку злочину нарівні зі складом та протиправністю. Е. Белінг вказує на велике значення вини: вина є необхідною умовою відповідальності. За своїм змістом, вина є певним видом волі суб'єкта, його ставленням до вчиненого діяння. Як склад і протиправність наповнюють певним змістом зовнішній бік поведінки людини, так вина передбачає чіткий зміст волі як внутрішньої сутності дії суб'єкта.

«Вина – це зміст волі, який заслуговує на осуд суб'єкта», «вина – це психічна вада діяння» [1, 180], – зазначає Е. Белінг і додає: відповідно до цього для розкриття змісту вини потрібно встановити, з чого має складатися ця помилковість, вада волі і на які зовнішні ознаки злочину вона поширюється. І далі: оскільки чинне право пов'язує кримінальну відповідальність з об'єктивними елементами, а саме: з фактом здійснення злочинного діяння, яке відповідає складу і є протиправним, вина має охоплювати всі ознаки складу. На підставі цього Е. Белінг зазначає, що «вина – то є психічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним діяння, що відповідає складу злочину та протиправному діянню».

Таким чином, основний зміст вини, за Е. Белінгом, становить психічне ставлення

злочинця: 1) до моменту відповідності діяння складу злочину і 2) до моменту протиправності діяння. При цьому представники нормативної теорії підкреслюють, що вина – це психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння.

Розглянемо ці основні ознаки, якими Е. Белінг характеризує вину.

1. Ставлення суб'єкта до моменту відповідності діяння складу злочину. Оскільки чинне кримінальне право є правом складів злочинів, то необхідною ознакою вини, яка пов'язує її із складом, є відношення свідомості суб'єкта до ознак складу. Умисне вчинення злочину має місце лише в тому випадку, коли об'єктивний зміст діяння, передбачений складом злочину, відповідає свідомості особи, її уявленням про виконання нею складу злочину.

Таким чином, для вини недостатньо умислу (або необережності) взагалі, а потрібен умисел (або необережність) по відношенню до конкретного складу, так би мовити, типовий умисел або типова необережність. У цьому і полягає зв'язок вини і складу.

2. Ставлення суб'єкта до моменту протиправності. Воно полягає в усвідомленні (умислі) або можливості й обов'язковості усвідомлення (необережність) суб'єктом протиправності діяння, яке ним вчинено. Це – друга ознака вини, яка обумовлює ваду волі злочинця, що дає підставу зробити йому докір.

Запровадження ознаки усвідомлення (можливості та обов'язковості усвідомлення) протиправності діяння в поняття вини характерне для всіх прихильників нормативної теорії вини (хоча в окремих деталях визначення змісту вини вони дещо несхожі). Так, К. Біндінг зазначав,

що для поняття умислу істотною є ознака усвідомлення протиправності діяння, а тому більш правильним буде говорити не про умисел, а про протиправний умисел. При цьому мова йде про усвідомлення протиправності діяння, тобто про його суперечність з правопорядком, а не про усвідомлення караності діяння.

У чому ж полягає, на думку Е. Белінга і інших нормативістів, усвідомлення протиправності діяння? Перш за все підкреслюється: усвідомлення відповідності вчиненого діяння складу злочину не є усвідомленням протиправності. Цей висновок безпосередньо впливає із концепції Е. Белінга про поняття протиправності. Водночас, усвідомлення протиправності не означає знання кримінального закону. Це, з точки зору вченого, виключно формальний момент, який не має значення для поняття вини, оскільки не можна формальне право ставити над матеріальним. Для усвідомлення протиправності необхідно і достатньо, щоб суб'єкт усвідомлював, що його поведінка порушує будь-яку норму або будь-які норми. Він має знати, що його діяння заборонене правом, що воно є «ненормальним з точки зору права». Е. Белінг стверджує, що зміст такого усвідомлення є чітким та визначеним.

Е. Белінг заперечує проти конструкції, запровадженою К. Біндінгом, згідно з якою усвідомлення протиправності полягає у знанні суб'єктом тієї норми (групи норм), що він її порушує. Роблячи висновок про хибність цього твердження, Е. Белінг підкреслює, що для усвідомлення протиправності потрібне знання не конкретної, одиничної норми, а усвідомлення помилковості (з юридичної точки зору) своєї поведінки, що і визначає

помилковість, ваду волеутворення суб'єкта. Для надання більшої чіткості цьому критерію вини Е. Белінг вказує, що для наявності вини не потрібно також усвідомлення того, що саме правопорядок даної держави забороняє таке діяння. Достатньо того, щоб суб'єкт усвідомлював, що його поведінка суперечить будь-якому правопорядку, хоча б у праві даної держави стосовно конкретного випадку була прогалина. Питання інакше вирішується тоді, коли право даної держави дозволяє таку поведінку.

Поняття вини, за Е. Белінгом, охоплює не лише інтелектуальний момент – усвідомлення або можливість усвідомлення протиправності діяння і відповідності його складу, а й вольовий момент. При умисній вині суб'єкт не лише усвідомлює протиправність діяння та відповідність його складу, але і спрямовує свою волю на вчинення цього діяння. За відсутності цього вольового моменту, зазначає Е. Белінг, має місце необережність. Сутність вини як вади волеутворення Е. Белінг розкриває через ставлення суб'єкта до моменту протиправності діяння і відповідності його складу злочину. Саме тут поняття вини є суто юридичною категорією.

***Вина** – це психічне ставлення суб'єкта до здійсненого ним вчинку, яке утворює суб'єктивну сторону діяння, що має бути встановлена судом. Це психічне ставлення суб'єкта характеризується двома моментами: інтелектуальним – усвідомлення (або можливість усвідомлення) суб'єктом протиправного характеру діяння, і вольовим – бажанням (або його відсутністю) здійснити дане діяння.*

***Узагальнюючи положення нормативної теорії**, як її виклав Е. Белінг, можна*

виділити основні характеристики вини, які в загальному вигляді дають змогу зрозуміти її суть:

1) кримінально-правові поняття мають бути виключно нормативними; 2) вина є умовою кримінальної відповідальності; 3) вина є самостійним елементом злочинного діяння, однопорядковим складу і протиправності; 4) вина – психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння; 5) для наявності вини суб'єкт має усвідомлювати, що його діяння заборонене правом; 6) вина є родовим поняттям умислу та необережності щодо конкретного складу.

Оціночна кримінально-правова концепція (теорія)

Виникнення оціночної теорії в кримінальному праві можна пов'язати з соціологічною школою права. Як окремий напрям соціологічна школа права виникла в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Засновником школи права або теорії «вільного права», був Є. Ерліх. На його думку, право коріниться не в законах, а в самому суспільстві. Тому джерело його слід шукати в поведінці людей, які реалізують право.

Соціологічна концепція в сучасній юридичній науці представлена, в основному, Гарвардською школою права (Р. Паунд) і «реалістами» (Д. Френк, К. Левелін, М. Коген). Гарвардська школа права вивчає право в тісному зв'язку і взаємодії з суспільством, використовуючи історію, психологію, етику, соціологію. На відміну від Гарвардської школи права, реалістична концепція права ототожнює право з практикою діяльності суддів і посадових осіб адміністративного апарату, тому що саме там створюється, на їх думку, реальне право (звідси – і назва

цього напрямку). Таке право не може мати властивості нормативності [2, 239].

Прихильники соціологічної школи права вважають, що чинні правові акти не завжди відповідають економічним і соціальним умовам. У зв'язку з цим вони надавали великого значення свободі суддівського розсуду. Нормативність права як його основна ознака відкидається реалістами на тій підставі, що загальне правило поведінки завжди абстрактне і формальне, тоді як конкретна життєва ситуація індивідуальна і рухлива. Неможливо її вирішити на підставі «застиглої функції», тобто норми права. Суд або адміністративний орган, вирішуючи ту чи іншу проблему, кожного разу творить право заново.

Аналіз основних положень оціночної теорії кримінального права дається також на підставі вивчення праць видатних представників даного напрямку: В. Зауера, Г. Єшека, Р. Франка та інших.

Розкриваючи зміст поняття вини, Р. Франк помиловість теорії Е. Белінга вбачав, зокрема, у тому, що вина визначається ним тільки як психічне ставлення особи до певного зовнішнього, об'єктивного факту, що вина розглядається як родові поняття умислу та необережності. На відміну від даної теорії, Р. Франк вкладає в поняття вини більш широкий зміст. Він зазначає, що вина – це не лише умисел та необережність. Вина – це складне поняття, яке охоплює, поряд з умислом та необережністю, також і інші ознаки. Вина не є родовим поняттям умислу та необережності, тому не все те, що стосується вини, може застосовуватися до умислу та необережності. Позиція є домінуючою, але поділяється не всіма представниками цієї теорії.

Найбільш чітке формулювання поняття вини Р. Франк дає таке: «Вина – це докір, а винна поведінка – це поведінка, яка докоряється». Заборонене діяння може бути поставлене у вину особі лише тоді, коли їй у зв'язку з вчиненням цього діяння може бути зроблено докір.

Розширюючи це визначення вини, Р. Франк зазначає, що діяння визнається таким, що підлягає докору, за наявності трьох умов, які за своєю природою є невід'ємними одна від одної:

1) осудність суб'єкта;

2) певне психічне ставлення суб'єкта до здійснюваної ним дії або бездіяльності (або можливість такого ставлення), за якого він передбачав (умисел) або міг передбачити (необережність) наслідки своєї дії або бездіяльності;

3) фактичні обставини, за наявності яких особа здійснює діяння.

Західні криміналісти досить багато писали про подолання нормативного та психологічного розуміння вини і встановлення оціночного розуміння вини. В. Зауер сутністю вини вважав осуд поведінки обвинуваченого з боку правопорядку. Вина – це докір, негативна оцінка, стверджували деякі представники оціночної теорії.

Принцип вини в кримінальному праві, на думку представників оціночної теорії, означає, що покарання застосовується лише у випадку, якщо вчинене суб'єктом діяння може бути поставлено йому в докір. При цьому сутність вини обумовлена не обставинами характеру його особистості, а тим, що виконавець у конкретній ситуації піддався спокусі, вчинив протиправне діяння і тому обтяжив себе виною.

Із принципу вини випливає, зазначає Г. Єшек, що покарання взагалі може бути призначено лише за наявності вини та, крім того, не може перевищувати ступінь вини. Таким чином, цей принцип, перш за все, забезпечує необхідний захист особистості від надмірного державного втручання в сферу особистої свободи та застосування невинуватих заходів репресивного характеру. Свої погляди Г. Єшек підкріплює посиланням на чинне в ФРН законодавство та практику Верховного суду, в одному з рішень якого встановлено: «Покарання передбачає наявність вини. Вина – це докірливність. В обвинувальному вирокі виконавця засуджують за те, що він здійснив неправомірну поведінку...».

Узагальнюючи положення оціночної теорії, можна виділити такі основні її положення, що характеризують вину: 1) правові поняття, в тому числі і поняття вини, мають бути виключно оціночними; 2) сутність вини полягає в негативній оцінці судом поведінки обвинуваченого як такої, що суперечить праву; 3) вина не вичерпується психічним ставленням особи до передбачених у складі обставин і не зводиться до умислу та необережності; 4) вина існує поза межами складу злочину (в традиційному для оціночної теорії розумінні складу злочину); 5) усвідомлення протиправності не є обов'язковим для наявності вини; 6) вина є підставою кримінальної відповідальності.

Фінальна кримінально-правова концепція (теорія)

У ХІХ століття виникла концепція позитивізму, представниками якої були: Д. Остін, Н. Коркунов, Г. Шершеневич, а згодом Г. Кельзен. Право, згідно з

їх уявленнями, є сукупністю норм, даних об'єктивно, які не потребують ідеологічного обґрунтування. Право, вважає Г. Кельзен, – це сукупність правил поведінки, які регулюють суспільні відносини, з точки зору належного і суцього, незалежно від реального життя.

До числа теорій позитивізму можна віднести кримінально-правовий напрям, який виник у 40-х – 50-х роках ХХ століття, що має назву «фінальна теорія». Її основоположником і видатним представником є професор Боннського університету Г. Вельцель. Серед прибічників даної теорії можна виділити також Р. Маураха, Х. Майера та інших вчених.

Фінальна теорія набула поширення в Німеччині, а також в Італії, Іспанії, Греції, Швейцарії, Японії та в деяких інших державах. Найміцніші позиції фінальне вчення має в Німеччині, де воно розповсюджується не лише на теоретичному рівні, але і в рішеннях офіційних органів, зокрема в особі різних судових інстанцій.

Своїм вчителем прихильники фінальної теорії вважають німецького філософа М. Гартмана, який поставив за мету розробити вчення (він дав йому назву «критична онтологія»), яке давало б можливість вирішити всі філософські проблеми, не будучи пов'язаним ні з матеріалістичним, ні з ідеалістичним світоглядом. Це знайшло, зокрема, своє вираження в неокантіанському етичному вченні М. Гартмана, відповідно до якого всі явища в сфері етики визнаються особливого роду ідеальними «цінностями», незалежними від свідомості людини. Найважливішими із цих цінностей визнаються: «цінність власності» і «цінність благородства».

Криміналісти – прихильники фінальної теорії – сприйняли не лише вчення про «цінності», а й концепцію дії М. Гартмана. Відповідно до цієї концепції, дією може вважатися лише поведінка людини, протилежна як об'єктивним причинним зв'язкам у природі, так і інстинктивним реакціям тварини. Дія, за М. Гартманом, полягає у спрямуванні «реально вчинюваного» до бажаного, до певної мети.

Основна позиція фінальної теорії полягає у тому, що межі кримінальної відповідальності мають визначатися «фінальністю», кінцевою спрямованістю волі злочинця, що має вираз у злочинному діянні. Визначаючи діяння, прихильники фінальної теорії підкреслюють значення волі як вирішального, основного фактора дії. «Фінальна воля і фінальний прояв волі поєднуються в понятті дії: дія є приборкувана керуючою волею, спрямованою на певний результат, поведінка людини» [3, 145].

Основоположник «фінальної теорії» Г. Вельцель зазначає: «...Оскільки фінальність будується на здатності волі передбачати в певних межах наслідки розвитку причинності і планомірно спрямовувати її на досягнення певних цілей, остільки усвідомлюючи мета, спрямовуюча причинність волі є основою фінальної дії. Вона є спрямовуючим фактором, здатним змінити (роздетермінувати) зовнішню причинність і тим самим перетворити її (причинність) на цілеспрямовану поведінку, не допускаючи перетворення діяння в сліпий каузальний процес. Тому фінальна воля є визначальним фактором дії» [4, 28].

На думку Г. Вельця, «...фінальна дія в праві виступає в двох аспектах: як дія із засуджуваною фінальністю – умисні дії, і

як дія із соціально байдужою фінальністю, але з соціально небажаними нефінальними наслідками, які могли б не настати при обранні належного фінального спрямування – необережні дії». Видається очевидним, що «соціальна небажаність наслідків» як категорія необережної дії не відзначається більшою чіткістю, ніж «соціально засуджувана фінальність» як категорія умисного злочину.

Принциповим положенням фінальної теорії є те, що її автори відносять умисел до дії і, відповідно, до елементів складу злочину, а не до вини. «Умисел є елементом, який визначає не вину, а склад злочину» – зазначає Г. Вельцель. На думку представників даної теорії, це впливає з того, що при умисному діянні фінальний зміст волі спрямовано на досягнення наслідків, які з точки зору права є негативними, тому умисел, як фінально спрямовуючий фактор діяння, має бути віднесений до діяння.

Прихильники фінальної теорії розуміють під виною не психічне, суб'єктивне ставлення особи до скоєного, а докірливість волеутворення, його осуд. Що ж, на думку фіналістів, має підлягати оцінці і які мають бути критерії цієї оцінки? Предметом оцінки є протиправне волеутворення особи. Г. Вельцель зазначив, що «докірливість (вина) являє собою специфічний зв'язок між волею на здійснення діяння і правопорядком, в силу чого вона (воля) не відповідає нормі, хоча могла бути правомірною». «...Волеутворення є вадою тільки тоді, коли злочинець знав або міг знати про протиправність свого діяння». «Індивідуальна вина – це докірливість, яка вимагає, щоб суб'єкт усвідомлював або міг усвідомлювати несправедливість своєї поведінки і щоб завдяки цьому, дійсному

або можливому усвідомленню несправедливості він мав можливість обрати правомірну поведінку». «Діяння стає докірливим тільки тоді, коли до усвідомлення (або можливості усвідомлення) ознак складу приєднується усвідомлення (або можливість усвідомлення) протиправності діяння» [4, 130].

Головна ознака вини – докірливості, згідно з положеннями фінальної теорії, полягає в усвідомленні (або можливості усвідомлення) суб'єктом протиправності скоєного діяння, під яким розуміється «несправедливість діяння», «порушення соціальних норм, необхідних для спільного суспільного існування», «порушення суспільного порядку». Всі ці ознаки є не досить визначеними порівняно з ознаками протиправності, що даються в нормативній та оціночній теоріях.

Отже, слід зазначити, що фінальна теорія, висвітлюючи питання вини, ґрунтується на таких основних положеннях: 1) вина є підставою кримінальної відповідальності; 2) вина існує поза межами складу злочину; 3) для наявності вини необхідне усвідомлення порушення соціальних норм, необхідних для суспільного існування; 4) вина не пов'язується з психологічними характеристиками особи; 5) умисел та необережність належать до діяння, а не до вини; 6) поняття вини зводиться до поняття докірливості.

Об'єктивна кримінально-правова концепція (теорія)

Дещо по-іншому розглядає питання вини так звана об'єктивна теорія. Її представниками є: Т. Ритлер (Австрія), К. Енгиш, Е. Мецгер (ФРН) та інші. Вони виступають проти нових суб'єктивних

концепції кримінальної відповідальності (перш за все, – проти фінальної теорії дії) та відстоюють принцип відповідальності особи за конкретне діяння, що нею вчинене і відповідає ознакам передбаченого в законі складу злочину.

Вину прихильники об'єктивного напрямку розглядають як ознаку злочину, що характеризує його суб'єктивну сторону. За Т. Риттлером, «вина – це духовна участь суб'єкта в його протиправному діянні, що відповідає складу» [5, 164], вина є виною у конкретному, одиничному діянні суб'єкта. Таке розуміння вина відповідає чинному кримінальному законодавству Австрії, Швейцарії та інших держав.

«Оскільки вина є виною в одиничному діянні, остільки неприпустимо за виною оцінювати характер, особистість суб'єкта в повному обсязі з урахуванням особливостей і обставин, які не мали прояву в діянні. Так само не можна ставити питання про вину без наявності протиправного діяння, що має відповідати складу», – зазначає Т. Риттлер.

В основі такого розуміння поняття вина Т. Риттлером та іншими прихильниками об'єктивного напрямку лежать принципи класичної школи кримінального права, оскільки питання про вину і кримінальну відповідальність пов'язується із здійсненням особою певного діяння, що передбачене законом. Піддається критиці і теорія так званого «симптоматичного поняття злочину», сутність якої зводиться до того, що ототожнюється вина та особистість суб'єкта і одиничне діяння розглядається як критерій, що свідчить про небезпечність особистості виконавця взагалі.

Зауважимо: встановлення вина опосередковано трьома умовами і відповідно

вина має три ознаки: біологічну, психологічну та нормативну.

1. Біологічна ознака вина. Для наявності вина необхідно, щоб суб'єкт протиправного діяння належав до кола осіб, які за законом можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності. Інакше кажучи, суб'єкт має бути осудним, що передбачає досягнення встановленого законом віку та психічну повноцінність особи. Спір про те, чи є осудність умовою або ознакою вина, – є спір про терміни. Будучи умовою вина, осудність є її ознакою.

2. Психологічна ознака вина. Зміст вина становить внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до діяння. Осудний суб'єкт має бути у зв'язку із скоєним ним діянням, як свідомою особистістю, він має свідомо брати участь у діянні.

3. Нормативна ознака вина. Як уже зазначалось, прибічники об'єктивного напрямку характеризують вину і нормативною ознакою, а розглянуті вище біологічна і психологічна ознаки вина не вичерпують поняття вина.

Узагальнюючи положення об'єктивної теорії, слід звернути увагу на основні ознаки, якими наділяється вина: 1) вина є умовою кримінальної відповідальності; 2) вина як правило не є ознакою складу злочину; 3) для наявності вина має усвідомлюватись формальна протиправність діяння; 4) умисел та необережність утворюють психологічну ознаку вина; 5) встановлення вина опосередковано трьома умовами і у відповідності з цим вина має три ознаки: біологічну, психологічну та нормативну.

Психологічна теорія вина

У сучасній вітчизняній кримінально-правовій літературі основне місце посідає психологічна теорія вини. Її представниками є: П. Матишевський, А. Піонтковський, І. Філановський та інші вчені.

Вперше розуміння вини як психічного ставлення осудної особи до вчиненого нею злочинного діяння в формі умислу або необережності дав А. Піонтковський [6, 131].

Вина – це психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке вчиняється нею, та його наслідків у формі умислу чи необережності. Прибічники даної теорії зазначають, що вина – це завжди умисел або необережність. Лише за наявності вини особи щодо вчиненої нею дії (бездіяльності) можна говорити про склад злочину як підставу кримінальної відповідальності. У кримінально-правовій літературі на початку 50-х років ХХ ст. мало місце твердження, що поряд із більш вузьким поняттям вини як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, тобто умислу або необережності, кримінальне право знає більш широке розуміння вини – як підстави кримінальної відповідальності. Це положення було піддане гострій критиці.

У кримінальному законодавстві України поняття вини вперше дано в КК України. Відповідно до ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Передумовою вини є осудність особи, яка вчинила злочин, і досягнення нею віку встановленого для кримінальної відповідальності за такий злочин. Тобто два елементи складу злочину – суб'єкт і суб'єктивна сторона

– становлять суб'єктивну підставу кримінальної відповідальності, а два інших – об'єкт і об'єктивна сторона – становлять об'єктивну підставу кримінальної відповідальності і тим самим створюють єдину підставу кримінальної відповідальності, якою є склад злочину. Усвідомлення протиправності не є обов'язковим для наявності вини.

Ще раз зауважимо: прихильники даної теорії розглядають вину як психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке вчинюється нею, та його наслідків у формі умислу чи необережності. В літературі трапляються визначення психічного ставлення і як «ставлення свідомості та волі». Очевидно, не існує «юридичного» поняття «психічне ставлення». Це поняття вивчається та визначається психологічною наукою. Саме із психологічної науки юриспруденція запозичує психологічні категорії, поняття та ін.

Відомий вчений Д. Райгородський зазначає, що особистість як предмет психології не є окремою частиною психологічної науки, окремим розділом курсів психології. Оскільки психологія вивчає психічне життя людини, вона є наукою про психічні функції, процеси, властивості особистості та закономірності психічного життя людини, що обумовлені закономірностями розвитку її особистості [7, 60]. А інший вчений – В. Джеймс підкреслював, що «особистість людини не обмежується власним тілом, а охоплює «свої» речі, продукти власної праці, а також поширюється на людей, з якими даний індивід пов'язаний родинними, дружніми, професійними, духовними стосунками» [8, 110].

На думку В. Мясичева, основоположними у психічному житті людини є

психічні процеси (послідовність зміни психічної діяльності при певній взаємодії людини зі світом, починаючи від мислення і закінчуючи руховими реакціями); психічні відношення (вибіркові, активні, позитивні або негативні зв'язки людини з дійсністю); психічні стани (загальний функціональний рівень, на фоні якого розвивається процес); психічні властивості особистості (властивості відносин, станів та діяльності). У психічному змісті злочину також потрібно побачити ці сторони: вина, по-перше, – це психічне ставлення суб'єкта до оточуючої дійсності і скоєного діяння; по-друге, – це психічний процес, що розвивається в часі та має свою динаміку, початок і завершення; цей процес проходить на фоні певного психічного стану суб'єкта, що здебільшого відіграє важливу роль; вина у злочині має вираження у певних психічних властивостях, якостях особистості. При цьому не слід забувати: якщо психіка людини являє собою систему її індивідуальних ставлень до дійсності, то самі ці ставлення обумовлені суспільними відносинами, що їх сформували, і є виразом останніх.

В. М'ясищев, досліджуючи теорію психологічних ставлень людини, визначив ставлення наступним чином: «В психологічному плані ставлення людини являє собою внутрішню індивідуально-вибіркову сторону її різноманітних зв'язків з різними явищами дійсності...».

На думку П. Дагеля, кримінальне право цікавить перш за все таке психічне ставлення, яке обумовило вчинення злочину і відбилось в ньому. Це і визначає межі психічного ставлення, якому ми даємо назву *вина*: воно обмежується ставленням до суспільно небезпечного діяння і до його суспільно небезпечних наслідків.

У кожному психічний акт певною мірою входять два елементи (аспекти) – інтелектуальний та вольовий. Деякі вчені, наприклад П. Дагель, Д. Котов, виділяють і третій елемент (аспект) – емоційний. В реальному житті ці компоненти дуже тісно пов'язані, обумовлюють один одного, являють собою сторони єдиного психічного ставлення, і їх відокремлений розгляд можливий лише при теоретичному аналізі. Однак зазначеними елементами не вичерпується зміст психічного ставлення, що являє собою вину, оскільки в дії, як в «клітині», є зародки усіх елементів або сторін психіки. Тому різноманітні моменти психічного життя, оскільки вони знайшли відбиття у вчиненні злочину, можуть охоплюватися змістом вини. Будь-яка дія людини виходить з тих чи інших мотивів і спрямована на певну мету: вона вирішує те або інше завдання та відображає певне ставлення людини до оточуючого.

Інтелектуальний момент. Мислення – психічний процес, завдяки якому свідомість людини відображає предмети і явища дійсності в їх суттєвих ознаках і розкриває різноманітні зв'язки, що існують в них, між ними. Завдяки мисленню стає можливою найвища форма психічного відображення дійсності – людська свідомість, що являє собою відображення дійсності у формі ідеальних, розумових уявлень, що опосередковуються мовою і є регулятором цілеспрямованої поведінки людини. Мислення людини не завжди відповідає її свідомості, а є одним з її знарядь, поряд з відчуттям, сприйняттям, пам'яттю.

Вольовий момент. Воля являє собою практичний бік свідомості, вона полягає в регулюванні практичної діяльності людини. Вольове регулювання поведінки

– це усвідомлене спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення мети. Завдяки вольовим зусиллям людина може контролювати свою поведінку, керувати своїми діями, владарювати над собою і над оточуючою дійсністю, підпорядковувати свої дії соціальним нормам поведінки, стримувати (гальмувати) спонукання, що суперечать цим нормам, долати труднощі на шляху до мети. Оскільки воля являє собою практичний бік свідомості, то говорити про реальне вольове ставлення стає можливим лише стосовно реальної вольової дії або бездіяльності.

У кримінальному законодавстві України вольовий момент вини визначається шляхом вказівки на: 1) бажання настання; 2) свідоме припускання; 3) розрахунок на відвернення суспільно небезпечних наслідків.

Однак в принципі було б неправильним ототожнювати вольове ставлення злочинця до скоєного злочину лише з суспільно небезпечним наслідком. При такому підході саме суспільно небезпечне діяння залишається поза межами вольового моменту.

У деяких випадках психологічно передумовою вчинення злочину є недостатність вольових зусиль, що виявляє суб'єкт. Наприклад, через розгубленість водій не знаходить правильного рішення, лікар неправильно визначає стан хворого, суб'єкт не утримується від імпульсивної дії. У всіх цих і подібних випадках відповідальність можлива лише за умови, що у суб'єкта була можливість виявити вольові зусилля, які вимагалися.

Вина не передує злочину, а «супроводжує» його від початку до закінчення злочинних дій та являє собою своєрідний самоконтроль за вчинюваними діями.

Емоційний момент. Емоції (почуття, афекти) мають вияв: 1) як емоційні реакції, що їх викликаються раптовими обставинами; 2) як емоційні стани із змінами нервово-психічного стану; 3) як відображена вибірковість емоційних ставлень (позитивних або негативних) до того або іншого об'єкта. Відповідно до цього емоції відіграють у вчиненні злочину різну роль. По-перше, вони можуть відігравати роль мотиву вчинення злочину (почуття кохання, жорстокості, страху тощо). По-друге, вони можуть являти собою той фон, де здійснюються інтелектуальні і вольові процеси, впливають на них і тим самим впливають на вчинення злочину. Захоплення одним об'єктом, може, наприклад, з одного боку, збільшити до нього тяжіння суб'єкта, а з іншого – породжувати неухвалене ставлення до інших об'єктів. По-третє, вони можуть породжувати злочин під впливом афекту.

У науці кримінального права деяких держав положення психологічної теорії вини зазнають суттєвих змін. Наприклад, положення психологічної теорії вини в ФРН включають ознаку докірливості поряд з такими її елементами, як умисел та необережність. Ознака докірливості полягає в тому, що злочинця можна докорити за скоєне ним: в існуючій життєвій ситуації він міг не переступити закон і суттєвих перешкод на шляху до цього у нього не було. У принципі, було б помилковим вважати, що ознака докірливості не має сенсу. Її джерела криються в німецькій класичній філософії, що багато зробила для гуманізації кримінального права і прагнула довести зворотний зв'язок між суспільством та злочинцем: тяжкий збіг життєвих обставин може не лише сприяти вчиненню злочину, але і бути його

головною причиною. Тому більшість юристів ФРН пропонують судам при розгляді кримінальних справ не обмежуватися констатацією наявності в діянні підсудного тої або іншої форми вини. Крім цього, важливо оцінити, як поводи́ла себе в аналогічній життєвій ситуації інша, «середня» людина і якщо дійти висновку, що вона чинила так само, як і підсудний, то це означає, що останній діяв невинно і підлягає виправданню.

Можна сказати, що в такому розумінні включення ознаки докірливості в поняття вини не тягне за собою судового свавілля, а всупереч твердженням критиків дозволяє більш повно зрозуміти етимологію суб'єктивної сторони діяння і за наявності до цього підстав висунути зустрічне звинувачення державі. Під «звинуваченням» розуміється можливість виправдання підсудного, оскільки в багатьох випадках держава винна перед суб'єктом діяння, оскільки неналежним чином піклувалася про нього, не звертала уваги на природні, матеріальні та духовні потреби. Намагання поставити державу над громадянином, надавши їй лише права і не наділивши відповідальністю за наслідки в галузі кримінального права, як наслідок, може породити правовий режим, що заснований на тоталітарному застосуванні репресій.

Узагальнюючи положення психологічної теорії вини, виділимо основні її характеристики: 1) вина – це психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке вчиняється нею, та його наслідків у формі умислу чи необережності; 2) вина – це завжди умисел або необережність; 3) в кожний психічний акт певною мірою входять два елементи (аспекти) – інтелектуальний та вольовий; інколи виділяється

і третій елемент (аспект) – емоційний; 4) вина є умовою кримінальної відповідальності; 5) усвідомлення протиправності не є обов'язковим для наявності вини; 6) в принципі, в межах психологічної теорії вини можна виділити також нормативний елемент.

Слід зазначити, що положення психологічної теорії вини знайшли своє відображення в чинному кримінальному законодавстві України. Зокрема, на основі положень психологічної теорії вини КК України в ст. 23 дає визначення поняття вини.

Висновок. Сучасна наука кримінального права характеризується наявністю великої кількості кримінально-правових теорій (концепцій). Однак така їх різноманітність не виключає певної внутрішньої єдності цих теорій.

Аналіз основних положень нормативної, оціночної, фінальної, об'єктивної кримінально-правових концепцій (теорій) та психологічної теорії вини, в частині, що стосуються вини, дозволяє дати їх загальну оцінку філософської основи та показати співвідношення різних теорій між собою.

Виходячи з тих питань, які були поставлені і розглянуті по кожній з основних кримінально-правових теорій, слід відмітити, що: 1) при співвідношенні вини і кримінальної відповідальності нормативна, об'єктивна теорії та психологічна теорія вини розглядають вину як умову кримінальної відповідальності, а фінальна та оціночна теорії як підставу кримінальної відповідальності; 2) по-різному вирішується питання в межах теорій щодо співвідношення вини і складу злочину: в нормативній теорії вина не є

елементом складу злочину, в оціночній та фінальній теоріях вина існує поза межами складу злочину, в об'єктивній теорії та психологічній теорії вини вина є елементом складу злочину; 3) при співвідношенні вини і протиправності положення основних кримінально-правових теорій суттєво відрізняються між собою: в нормативній теорії суб'єкт має усвідомлювати, що його поведінка заборонена правом; в оціночній теорії усвідомлення протиправності не є ознакою вини; в фінальній теорії для наявності вини необхідно усвідомлювати порушення соціальних норм; в об'єктивній теорії для наявності вини має усвідомлюватись формальна протиправність, тобто заборона діяння правопорядком; в психологічній теорії вини усвідомлення протиправності не є обов'язковим для наявності вини; 4) при співвідношенні вини з умислом та необережністю кримінально-правові концепції (теорії) мають суттєві відмінності. Нормативна теорія розглядає вину як родове

поняття умислу та необережності по відношенню до конкретного складу; оціночна теорія не зводить вину лише до умислу та необережності; фінальна теорія відносить умисел та необережність до діяння, а не до вини; в об'єктивній теорії умисел та необережність утворюють психологічну ознаку вини; психологічна теорія вини визначає, що вина – це завжди умисел або необережність.

Таким чином, слід відмітити, що положення щодо розуміння вини, які містяться в нормативній, об'єктивній теоріях та психологічній теорії вини є певною мірою схожими, а положення оціночної та фінальної теорій, як правило, суттєво відрізняються від положень інших кримінально-правових теорій і мають багато особливостей.

При цьому, на нашу думку, найбільш близькими до традиційного для вітчизняної теорії розуміння вини є психологічна теорія вини, об'єктивна та нормативна кримінально-правові теорії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Beling E.* Die Lehre vom Verbrechen. – Tübingen, 1906. – 624 s.
2. *Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / [за ред. В. В. Копейчикова].* – К. : Юрінком, 1997. – С. 239.
3. *Maurach R.* Das Deutsche Strafrecht. – Allgem. Teil. Karlsruhe, 1954. – 426 s.
4. *Welzel H.* Das Deutsche Strafrecht. – Berlin, 1967. – 568 s.
5. *Rittler T.* Lhbrbuch des österreichischen Strafrechts. – Wien, 1954. – 450 s.
6. *Пионтковский А. А.* Уголовное право РСФСР : Часть общая / А. А. Пионтковский. – М. : Государственное изд-во, 1924. – 238 с.
7. *Психология личности : хрестоматия в 2-х т. : Т. 2 / [ред. Д. Я. Райгородский].* – Изд. 2-е, доп. – Самара : Издательский дом БАХ РАХ, 1999. – 544 с.

8. *Психологія* : підручник для студ. вищ. закладів освіти / [за ред. Ю. Л. Трофімова ; авт. Ю. Л. Трофімов, М. І. Алексєєва, П. А. Гончарук та ін.]. – Вид. 3-тє, стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції: 22.12.2014.

Рекомендовано кафедрою кримінального та адміністративного права

THE MODERN THEORY (CONCEPT) FAULT IN THE SCIENCE OF CRIMINAL LAW

Veresha R. V.

Abstract: Guilt is a complex and multifaceted social and legal phenomenon with diverse connections and mediation. In legal literature, the nature, content and form of guilt for many years a subject of debate. The problem of fault in general terms can be defined as the problem of philosophical, psychological and ethical and legal. Therefore, its real party relationships and mediation can be more or less fully and accurately shown in different definitions of guilt. Comprehensiveness research involves studying the subject at the same time the ability to not move back into the background the main thing that is crucial in this subject – his essence.

Problem fault – it is not the only criminal law, but common to all areas of law relating to liability for offenses committed.

The question of guilt was and remains one of the most difficult in the penal science in XVIII – XXI centuries. No unambiguous approaches to the concept of guilt today.

In the world of criminal legal literature, there are many concepts (theories) fault. We join the position of those authors who say that the main ones were and are normative, evaluative concept (theory) and psychological theory of guilt. However, selection theory dangerous condition as one of the main concepts (theories) fault, in our opinion, is not quite correct, because within that concept (theory) wine person for an act replaced danger personality, namely actions taken as a symptom of a dangerous condition .

It is advisable to identify and consider the basic provisions on the definition of fault in the final and objective concepts (theories) because their provisions are reflected in the criminal law of some countries in Western Europe for many years understood ambiguously in criminal justice literature.

The modern science of criminal law is characterized by a large number of criminal theories (concepts). However, this does not rule out a variety of specific internal unity of these theories.

Analysis of key regulatory provisions, valuation, final, objective criminal law concepts (theories) and psychological theory of guilt, in part related to guilt, allows us to give an overall assessment of their philosophical basis and show the ratio of different theories together.

Based on the issues that were raised and discussed for each of the major theories of criminal law, it should be noted that: 1) at a ratio of guilt and criminal responsibility normative, objective theory and psychological theory of guilt as a condition for considering the guilt of criminal liability, and final Assessment and theory as the basis of criminal responsibility; 2) differently solve the problem within theories about relationships and guilt of the crime: the normative theory of wine is not an element of the offense, the appraisal and final wine theories exist outside of the offense, the objective theory and psychological theory of guilt is guilt element of the offense; 3) When the ratio of guilt and illegality main provisions of criminal law theories differ significantly among themselves in the normative theory of the subject is aware that his conduct is prohibited by law; in appraisal theory awareness of illegality does not indicate a fault; a final theory to fault should be aware of a violation of social norms; the objective theory for fault realized by a formal illegality, that prohibition act rule of law;

in psychological theory of guilt awareness of illegality is not required for fault; 4) When the ratio of guilt with intent and criminal negligence concepts (theory) have substantially. Normative theory considers guilt as a generic term intent and negligence in relation to a particular stock; appraisal theory not only brings guilt to intent and negligence; final theory relates intent and negligence to act and not to fault; the objective theory of intent and negligence constitute psychological sign of guilt; psychological theory of guilt determines that the fault – it is always intent or negligence.

Thus, it should be noted that provisions for understanding guilt contained in the normative, objective theories and psychological theory of guilt is to some extent similar, and the position and the final evaluation theories tend to differ significantly from other criminal provisions legal theories and have many features.

However, in our opinion, the closest to the traditional understanding of the theory of national guilt are: psychological theory of guilt, objective and normative criminal law theory.

Keywords: wine, intent, negligence, consciousness, will, action, person, mental attitude, the wrongfulness of the crime.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРИИ (КОНЦЕПЦИИ) ВИНЫ В НАУКЕ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Вереша Р. В.

Резюме: В статье рассматриваются вопросы, связанные с определением содержания вины в нормативной, оценочной, финальной, объективной уголовно-правовых концепциях (теориях) и психологической теории вины. Дается оценка их философской основы, а также показано соотношение признаков различных концепций (теорий) между собой.

Ключевые слова: вина, умысел, неосторожность, сознание, воля, действие, особа, психическое отношение, противоправность, состав преступления